

דיני טבילה, יד ויתד במחנה

טוראי, יהודה אראל – בית מדרש להלכה

- א. הקדמה
- ב. גדר מחנה
- ג. טבילה לבעל קרי
- ד. מצוות יד ויתד
- ה. סיכום

א. הקדמה

אומרת התורה בספר דברים':

"כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע. כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא אל מחוץ למחנה לא יבוא אל תוך המחנה. והיה לפנות ערב ירחץ במים וכבא השמש יבוא אל תוך המחנה. ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ. ויתד תהיה לך על אזנך והיה בשבתך חוץ וחפרתה בה ושבת וכסית את צאתך. כי ד' אלקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך".

מהבנה פשוטה של הפסוקים, מובן שבמחנה היוצא למלחמה יש להיזהר בשלושה דברים: 1. להישמר מכל דבר רע. 2. איסור לאדם שאינו טהור לשהות במחנה. 3. מצוות עשיית יד ויתד על אזנך. ועוד מצווה רביעית של לא יראה בך ערות דבר שצריך להבין מהי בדיוק? אך לא אעסוק בה במאמרי זה.

אם נוריד את הבנתו לצורה מעשית, יוצא שחייל שנמצא במחנה היוצא למלחמה ונטמא בטומאת קרי, עליו לצאת מהמחנה ולטבול ורק לעת ערב יוכל לחזור למחנה. וכמו כן יוצא שכל חייל מחוייב לשאת עימו יד ויתד על מנת שיוכל לעשות צרכיו מחוץ למחנה ולכסות אחריו.

במאמר זה הנני רוצה לדון בגדר מהו "מחנה"², והאם שייך לימינו אנו, ואחר כך לדון במצוות המוזכרות בפסוקים הנ"ל (ובתוכם טבילת קרי ומצוות יד ויתד).

1 כג, י-טו.

2 על אף שנושא זה נידון ארוכות בספרי ההלכה והרבנות הצבאית, בכל זאת רציתי לסקור מעט את הסוגיה כקוצר שכלי.

ב. גדר מחנה**א. שיטות הראשונים והאחרונים**

נתחיל בהבנה הפשוטה של הפסוקים, בהם רואים ש'מחנה', הינו כל מחנה צבאי היוצא להילחם באויביו. וגם משמע שכל הפסוקים מדברים על אותו מחנה.

התוספתא³ אומרת ש'מחנה' המדובר הינו מחנה היוצא למלחמת הרשות. ואילו במדרש הגדול⁴ כתוב שמדובר במחנה היוצא למלחמת חובה. ויש שכתבו⁵ שעל פי זה נחלקו הראשונים האם במחנה צריך שיהיה ארון הברית (מלחמת חובה) או שלא צריך שיהיה במחנה ארון הברית (מלחמת רשות).

והנה מצינו סייעה שלמה בראשונים והאחרונים⁶ המבארים את 'מחנך' - שמדובר על מחנה היוצא למלחמה עם ארון הברית!

כך למשל כתב הראב"ע בביאורו את הפסוקים הנ"ל:

"כי תצא מחנה - זהו המחנה שיצא אל האויב ושם הארון והוא מחנה קטן, איננו מחנה הגדול, כי שם מחיצות עשויות, ובצאתם אל המלחמה, הם קרובים סביבות הארון. וברור כי טמא מקרה משחית. ונסמכה זו הפרשה בעבור מלחמת מדין, שהזכיר דבר בלעם כי צוררים הם בעבור אחותם, והארון היה עם המחנה שיצא על מדין".

הראב"ע לומד מכך שנסמכה פרשתנו להזכרת מעשה בלעם שלאחריו נלחמו ישראל במדין יחד עם ארון הברית - שמחנה המדובר הינו מחנה שיש בו את ארון הברית.

בדומה לכך לומד הרשב"ם⁷ שלכל מלחמה היו מוציאים עימם את הארון הברית, שזה חלק מכלי הקודש שיוצאים איתם למלחמה.

3 מגילה פרק ג הלכה טו. ועיין תוספתא עירובין פרק ב הלכה ו.

4 מדרש הגדול דברים כג, י.

5 הרב רבינוביץ' בפירושו יד פשוטה על הרמב"ם שיובא להלן.

6 רבינו בחיי, ראב"ע, רשב"ם, חזקוני, נצי"ב, משך חכמה. יש להעיר שערך השולחן (אורח חיים סימן עד סעיף א) כתב שמקור דבריהם הינו מהתוספתא: "כתיב כי תצא מחנה וגו' כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך וגו' והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר. ומבואר דבכל מקום שיש קדושת השם כמו במחנה המלחמה שהארון והשם המונח שם היה בתוך המחנה כמבואר בתוספתא דסוטה פ"ז על פסוק כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך זהו השם שבארון וכן מבואר בסוטה (מב, ב) וכו'". וכן נראה מהגמרא בפסחים (סח, א) שלמדה את תחילת הפסוקים למחנה לוייה, ומכאן שניתן ללמוד גם לשאר הפסוקים שמדברים על מחנה לוייה - שיש בו ארון הברית.

7 דברים שם, שם.

ויש לשאול – מה מיוחד במחנה היוצא למלחמה עם ארון הברית שחייבו בו טבילה מיוחדת ויד ויתד מה שלא חייבו במחנה ישראל שלא יוצא למלחמה?
על כך עונה החזקוני על הפסוקים הנ"ל:

"ויתד תהיה לך על אונך לפי שהיוצאים למלחמה אינם אלא זכרים וכשהם נושאים את הארון עמהם אינם יכולים לעשות לו מחיצה כאילו הוא במקום מנוחתו אבל במדבר שכל ישראל היו שם אנשים ונשים וטף והיו לארון מחיצות לא הוצרכו בעלי קריין לצאת ממחנה ישראל ולא לירד מחוץ למחנה לצאת שמה חוץ אף כל אחד חופר ברשותו ומכסה וכו'".

החזקוני מבאר שיש כאן בעיה "טכנית" – שארון הברית נמצא בשטח קשה לשמור על התנאים הרגילים שיש כאשר הוא נמצא במקומו הרגיל, והם המחיצות המפרידות בינו לבין העם, וכיון שבשטח קשה לסדר מחיצות, לכן קבעו שמחנה היוצא למלחמה דינו כמו מחנה שכינה ששם נמצא ארון הברית.
היראים פוסק שיטתו זו להלכה, וז"ל⁸:

"הכן יתד על אונך. צוה הקדוש ברוך הוא בפרשת 'כי תצא' כי תצא מחנה על אויביך וגו' וכתוב ויתד תהיה לך על אונך פירוש כשישראל יוצאים למלחמה היו מוליכין את הארון במלחמה עמהם וצוה הקב"ה שינהגו בקדושה ובטהרה ויבינו יתד לחפור ולכסות צאתם. ותניא אונך אין אונך אלא מקום זיינך שיתן יתד אצל כלי זיינו להיות מוכן כשיצטרך, ולמה כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך זה מחנה ארון".

לעומת שיטה זו האומרת ש'מחנה' זה דוקא מחנה היוצא למלחמה עם ארון הברית, מצינו שיטה האומרת שגדר 'מחנה' הינו כל מחנה צבאי היוצא למלחמה על אויביו:
וכך כתב הרמב"ם⁹:

"וכן מצות עשה להיות יתד לכל אחד ואחד תלויה עם כלי מלחמתו, ויצא באותה הדרך ויחפור בה ויפנה ויכסה, שנאמר ויתד תהיה לך על אונך וגו', ובין שיש עמהן ארון ובין שאין עמהן ארון כך הם עושים תמיד, שנאמר והיה מחניך קדוש"¹⁰.

8 סימן תלב.

9 הלכות מלכים פרק ו הלכות טו.

10 וצ"ע מה ראיית הרמב"ם ממילים אלה!

הנה מפורש בדברי הרמב"ם שאין חילוק במחנה היוצא למלחמה האם יש עימם ארון הברית או לא, בכל מצב מתקיימת מצוות יד ויתד¹¹. וכן כתבו עוד ראשונים ואחרונים¹².
ובטעם הדבר כתב במורה נבוכים¹³:

"וממה שכלל אותו זה הספר התקנת יד ויתד, כי מכוונת זאת התורה כמו שהודעתך הנקיון והזהר מן הלכלוכין והמאוסין ושלא יהיה האדם כבהמות, ובזאת הכוונה ג"כ חזק האמנת הנלחמים באלו המעשים שהשכינה שורה ביניהם, כמו שאמר בסבת זה, כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך, וגלגל ענין אחר ואמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, להזהיר ולהפחיד ממה שהוא ידוע מזנות אנשי החיל במחנה שיארך עמדם חוץ לבתיהם, וציוונו יתברך בפעולות שיוזכירו אותנו שהשכינה שורה בתוכנו מפני שנצל מן המעשים ההם, ואמר והיה מחנך קדוש ולא יראה בך ערות דבר, עד שבעל קרי צוה להוציאו מן המחנה¹⁴ עד שיערוב שמשו ואחר יבא אל המחנה, עד שיהיה בלב כל אדם שהמחנה כמקדש ה', ושאינו כמחנות הגויים להפסד ולעבירות והזיק זולתם וקחת ממונם לא לדבר אחר, אבל כוונתנו אנחנו הישיר בני אדם

- 11 וצ"ע מדוע הרמב"ם פסק להלכה רק את מצוות יד ויתד במחנה, ואילו את מצוות טבילה לבעל קרי לא פסק לעניין מחנה אלא לעניין מחנה שכינה בבית המקדש! הרב מאיר שפיגלמן (תחמוין חלק ט עמ' 244) ניסה לבאר שכיון שהגמרא למדה שטומאה צריכה להתרחק רק מארון הברית, שהרי אין חיוב על אדם טמא להיטהר אם אינו נמצא ליד ארון הברית, לכן בעל קרי ענינו רק כשיש ארון הברית. ובאמת שהיו יוצאים למלחמה היה יוצא עימם ארון הברית אבל לדורות אין מוציאים את ארון הברית למלחמה (מאז שנקבע מקומו בבית המקדש) ולכן רק את עניין שילוח בעל קרי מן המחנה השמיט הרמב"ם מדין מחנה, משא"כ לגבי יד ויתד שלא שייך דוקא בארון הברית. ולבסוף כתב שגם הסברו קשה וצריך עיון בכך.
- 12 כן נראה בדברי הרמב"ם שלא הזכיר את ארון הברית, וכ"כ הריקאנטי בפירושו על הפסוקים הנ"ל, וכן למד האברבנאל בדרך הפשט, הסמ"ג עשה קיט לא הזכיר ארון הברית, בספר החינוך מצוה תקס"ו לא הזכיר ארון הברית אך כתב שמצוה זו נוהגת רק בזמן הבית וצ"ע בדבריו, ערוך השולחן העתיד הלכות מלכים עה, יח פסק שלא תלוי בארון הברית, וכן ביאר בספר עבודת המלך בהלכות דעות פרק ד הלכה א.
- 13 חלק ג פרק מא.
- 14 ולכאורה קשה שכאן במורה נבוכים כן הזכיר את מצוות טבילה לבעל קרי במחנה ואילו בי"ד החזקה לא פסק דין זה! והראה לי ר' אלידע כוכב, שהרמב"ם כבר כתב בתחילת פרק מא הנ"ל כאשר נתן טעם לדין התורה של "עין תחת עין", שמי שפגע באדם אחר ייענש גם כן כפי שעשה, ולמרות שזה סותר את דברי חז"ל האומרים שהדין הוא ממון עין תחת עין, על כך אומר הרמב"ם: "ולא תטריד רעיוןך בהיותנו עונשים הנה בממון, כי הכוונה הנה לתת סבת הפסוקים ולא סבת דברי התלמוד". אם כן למדנו יסוד חשוב בדברי הרמב"ם, שבספר מורה נבוכים יש מקרים בהם הרמב"ם נותן טעמים על פי פשט הפסוקים ולא על פי דברי חז"ל וההלכה למעשה. וכן נוכל לומר אצלנו, שעל פי הפשט מובן שבעל קרי צריך לצאת מן המחנה היוצא למלחמה ועל זה נתן הרמב"ם את טעמו, ואילו בי"ד החזקה פסק על פי חז"ל רק את יד ויתד, כי חז"ל למדו את יציאת בעל קרי לעניין מחנה שכינה. וכן ביאר הרב מאיר שפיגלמן בספר במאמרו בספר תחמוין חלק ט עמ' 244.

לעבודת השם וסדר ענייניהם, כבר הודעתין שאני אמנם אתן סבת הנראה מן הכתוב".

כשיטת הרמב"ם פסק ג"כ הסמ"ג¹⁵.

ובספר החינוך¹⁶ פסק דין זה ולא הזכיר צורך בארון הברית, ונתן טעם לדבריו:

"משרשי המצוה כענין שכתוב בפרשה כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך וגו' והיה מחנך קדוש וגו', כלומר שנפשותן של ישראל דבקות בשכינה לעולם, וכל שכן במחנה שכולן נקיי הנפש, כי כל הירא מעבירות שבידו כבר הלך לו ושב אל הבית ונשארו הטובים אשר רוח אלוהים שוכן בתוכם, וראוי להם לעמוד בנקיות כאשר ידוע ומפורסם שהנקיות מדה מן המדות הטובות המביאה לידי רוח הקדש, וכדדרש רבי פנחס בן יאיר בפרק קמא דעבודה זרה (כ, ב). וגם יש בזה שבח לאומה כי יבואו אליהם מלאכי גוי ויראו מחניהם קדוש ונקי מכל טינוף".

אך לאחר מכן כתב שמצוה זו נוהגת רק בזמן הבית. וצריך באור בדבריו מדוע דוקא בזמן הבית? ואולי מתאים לשיטת החזו"א הסובר שדין מחנה לא קיים בזמנינו כיון שאין מלך וסנהדרין¹⁷.

בדעת ערוך השולחן צ"ע כמו מי פסק:

בערוך השולחן העתיד¹⁸ הביא את דעת הרמב"ם וכיאר בדבריו:

"...כלומר שלא תלה הקדושה רק בשביל הארון דא"כ ה"ל לבאר, אלא דעצם המחנה תהיה קדוש".

ומכאן משמע שסובר כשיטת הרמב"ם. אך בערוך השולחן כתב¹⁹:

"כתיב כי תצא מחנה וגו' כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך וגו' והיה מחנך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ומבואר דבכל מקום שיש קדושת השם כמו במחנה המלחמה שהארון והשם המונח שם היה בתוך המחנה כמבואר

15 עשיין מצוה קיט.

16 מצוה תקסו.

17 עיין בקובץ תשובות לרב אלישיב סימן רמג שהבין בחינוך שמחנה תלוי בארון הברית ולכן נוהג רק בזמן שיש בית מקדש. והרב ישראלי בשו"ת ארץ חמדה (נוספות לשער א אות ג) הקשה על הרב אלישיב, שהרי בבית שני לא היה ארון הברית ובכל זאת מצוה זו היתה נוהגת אז! ולכן מבאר הרב ישראלי שלחינוך תלוי הדבר במלך וזה נהג רק בזמן שהיה בית מקדש.

18 סימן עה סעיף יח.

19 אורח חיים סימן עד סעיף א.

בתוספתא דסוטה פ"ז על פסוק כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך זהו השם שבארון וכן מבואר בסוטה (מב, ב) וכו".

הרי מבואר בדבריו שדיני מחנה שייכים דוקא כשיש ארון הברית במחנה!

ואפשר לומר שדעתו היא מה שכתב באורח חיים, ומה שכתב בערוך השולחן העתיד זה רק לשיטת הרמב"ם. ומאידך אפ"ל שבאורח חיים כתב רק בדרך אגב לגבי הלכות שמירת הקדושה ביום יום, ואילו בערוך השולחן העתיד כתב את דעתו להלכה בזמן שיוצאים למלחמה²⁰. ועוד שאת ערוך השולחן העתיד כתב בסוף ימיו. וצ"ע.

יש לציין שמצינו עוד ראשונים ואחרונים²¹ שלמדו את פשט הפסוקים כדברי הרמב"ם, אשר לא תולה זאת בארון הברית, אך לעניין הלכה כתבו כדברי חז"ל שדוקא כאשר יש ארון הברית חלים דינים אלו.

אם כן, ראינו עד כה מחלוקת בראשונים ובאחרונים כיצד להגדיר 'מחנה', האם דוקא שיש במחנה את ארון הברית או שזו קדושה עצמית שנמצאת במחנה היוצא למלחמה. עתה ברצוני להביא את שיטות הפוסקים בדורנו כיצד הכריעו להלכה בדין זה:

ב. פסיקת ההלכה

ראינו לעיל את דברי ערוך השולחן באורח חיים שכתב שמחנה תלוי בארון הברית ולעומת זאת בערוך השולחן העתיד הביא רק את דברי הרמב"ם הסובר שאין הדבר תלוי בארון הברית. והראנו צדדים לכאן ולכאן כיצד להכריע בדבריו. לכן לענ"ד קשה לומר בברור מה פוסק ערוך השולחן בעניין.

בגדר 'מחנה' ידועה המחלוקת בין הרב שלמה גורן²² לבין החזון איש²³, שהחזון איש סבר שאין כיום גדר 'מחנה', ושרק שיש מלך וסנהדרין שעל פיהם יוצאים למלחמה, רק אז יש דין 'מחנה'. ולעומת זאת הרב גורן סבר שכיום כיום נוהג דין 'מחנה', ואף כתב שמחנה המתאמן לקראת מלחמה דינו גם כן כדין 'מחנה'. ובתורת המחנה²⁴ כתבו שאף חיילים הנמצאים בכוננות נחשבים בגדר 'מחנה'.

למעשה פסקו בתורת המחנה שיש כיום גדר 'מחנה', אך דוקא במחנה היוצא למלחמה

20 וכן רצה לומר הרב יוסי כהן, וכן אמר לי הרב צבי קוסטינר.

21 רמב"ן, אברבנאל ומשך חכמה.

22 שו"ת משיב מלחמה חלק ב סימן סא.

23 חזון איש, מועד סימן קיב סעיף ו.

24 חלק א פרק יח תשובה א - הוצאה חדשה.

ואף כאשר מדובר במחנה ארעי, אך פסקו שלא שייך הדין במחנה אימון שיגרתי. והביאו מחלוקת אחרונים לגבי בטחון שוטף במקומות שיש בהם לפעמים אירועי לחימה, האם גם הם כלולים בגדר 'מחנה'.

כמובן שיש עוד הרבה מה להאריך בסוגיה, וכבר דנו בכך בהרבה ספרים, לכן קצרתי והנני רוצה לדון: א. במצוות טבילה לבעל קרי במחנה. ב. במצוות יד ויתד במחנה.

ג. טבילה לבעל קרי

כפי שכתבתי למעלה מפשט הפסוקים עולה, שיש חובה לבעל קרי לצאת מן המחנה היוצא למלחמה, ורק לאחר שטבל והעריב שמשו יכול לחזור למחנה.

אך חז"ל למדו דבר אחר מפסוק זה – שבעל קרי צריך לצאת ממחנה לויה²⁵.

וכך דרשה הגמרא²⁶:

"תני תנא קמיה דרב יצחק בר אבדימי: ויצא אל מחוץ למחנה זו מחנה שכינה, לא יבוא אל תוך המחנה זו מחנה לויה, מכאן לבעל קרי שיצא חוץ לשתי מחנות וכו'".

על פי גמרא זו פסק הרמב"ם²⁷:

"הטמא המשולח מהר הבית אם נכנס עובר בלא תעשה שנאמר ויצא מחוץ למחנה זה מחנה שכינה ולא יבוא אל תוך המחנה זה מחנה לויה וכו'".

הרמב"ם פסק הלכה זו לעניין כניסה למחנה לויה ושכינה, ולא לגבי מחנה היוצא למלחמה. ולא מצינו מי מהפוסקים שפסק זאת להלכה. ורק בפרשני התורה ראינו לעיל שיש שביארו זאת בפשט הפסוקים, אך להלכה לא מצינו מי שפוסק זאת למעשה.

25 וחמי מורי (הרב רונן בלכר) אמר לי ששמע מהרב יצחק זילברשטיין שכאשר יש לנו הלכה שלא נמצאת בפוסקים ובראשונים, אזי ניתן ללמוד מפרשני התנ"ך בגדר פוסקים. אך לא שמעתי שניתן להגדיר את פרשני התורה כראשונים החולקים על ראשונים (כמו הרמב"ם) שפסקו במפורש אחרת. אך כאן יש לדון כיון שאף פוסק לא פסק במפורש שבעל קרי לא צריך לצאת מן המחנה ומאידיך הרמב"ם פסק את דברי הפוסקים כפרשנות חז"ל – על יציאה ממחנה שכינה. ועיין עוד בשיעורו של הרב אשר וייס – "אם יש ללמוד הלכה מן התנ"ך". ושאלתי את הרב שלמה אבינר בנידון זה, ואמר לי שאין למדים הלכה ממפרשי התורה, חוץ ממקומות מסויימים שבהם למדו הפוסקים, ודרכנו לפסוק בנושאים אלו כרמב"ם ואחרונים שדנו בנושא. ולגבי טבילת קרי במחנה אמר לי שאין צורך להחמיר כיון שהרמב"ם לא פסק את זה להלכה.

26 פסחים סא, א.

27 הלכות ביאת המקדש פרק ג הלכה ח.

וראיתי לרב מאיר שפיגלמן שכתב²⁸:

"להלכה נראה, שאין להחמיר בבעל קרי במחנה מלחמה, משום שלא מצאנו אף אחד ממוני המצוות שהתייחס לזה כחלק מדיני מלחמה וכו' אמנם העמק דבר והצפנת פענח הבינו בפשטות, שיש איסור על בעל קרי במחנה, וכמו כן משמע קצת מהרמב"ן (שכחת הלאוין מצוה יא), שהסביר שאסור להרהר במחנה, משום שהוא גורם לטומאת המחנה (עיין במהר"ם שיק). נוסף לכך, לא מצאנו חולק עליהם במפורש. לכן יתכן שבמידת האפשר ראוי שאדם יטבול, כדי לצאת מהספק וכו'".

מדבריו עולה שעל אף שהפוסקים לא פסקו דין זה של יציאת בעל קרי מן המחנה, בכל זאת ראוי להחמיר כשיטות שהזכירו דין זה גם במחנה כאשר הדבר מתאפשר. ומאידך אין חיוב על חייל לצאת מן המחנה כאשר נטמא כיון שדין זה לא נפסק במפורש בפוסקים. לכן לענ"ד היה ראוי שבבסיסי צה"ל ובמיוחד במקומות המוגדרים כ'מחנה', יהיה לחיילים את האפשרות לטבול מטומאת קרי, אך כמו שראינו - אין זו חובה. ואמנם במציאות כיום הדבר מסובך מאד ליישום, אך לענ"ד יש לתת על כך את הדעת ולנסות ליישם כפי האפשר. ואם מלך רוצה יכול לעקור הר.

ד. מצוות יד ויתד

א. על מי מוטלת המצוה?

בתורת המחנה²⁹ כתבו שאין זו חובה על היחיד אלא על המערכת הצבאית ולעומת זאת הרב ישראל אריאל כתב³⁰ שזו מצוה המוטלת על היחיד כיון שנאמר "ויד תהיה לך, ויתד תהיה לך" ולמד זאת מהפסוק "והיה לך לאות על ירך" שחז"ל למדו מזה, שזו חובה על כל אחד ואחד, כך גם אצלנו ביתד תהיה לך. והראתי את הדברים לרב יוסי כהן ואמר שצריך לבדוק היטב האם לימוד זה מחוייב בכל התורה.

הרב זכריה בן שלמה³¹ הביא מחלוקת על מי מוטלת מצוות "יד" - להתקין מקום מיוחד מחוץ למחנה להתפנות בו: שהרב אלישיב סובר שזו מצוה המוטלת על הציבור ולא על האדם הפרטי ושדעת הרב שלמה מן ההר היא, שזוהי חובה המוטלת על היחיד. מחלוקת זו

28 תחומין חלק ט עמ' 244.

29 חלק א פרק ב תשובה טו הערה קכג.

30 כתב עת תורני "עוז" חלק א עמ' 48.

31 הלכות צבא פרק ה הלכה א.

הביא גם כן הרב מאיר שפיגלמן במאמרו בתחומין³², ועוד כתב שניתן לדייק מדברי הרמב"ם שהחובה היא על הציבור לדאוג לכך ולא על החייל הפרטי שהרי כתב הרמב"ם³³:

"שצונו כשיצאו חיילותינו למלחמה שנכין דרך חוץ מן המחנה לצאת העם בו ולא יעשה כל איש צרכיו בכל מקום ובין המלונות כמו שיעשו האומות וכו".

וכן בהלכות מלכים³⁴ כתב:

"ואסור להפנות בתוך המחנה או על פני השדה בכל מקום, אלא מצות עשה לתקן שם דרך מיוחדת להפנות בה, שנאמר ויד תהיה לך מחוץ למחנה".

מדברי הרמב"ם הנ"ל ניתן ללמוד שזו מצווה שיהיה מקום מיוחד להתפנות בו מחוץ למחנה, אך אין חובה על החייל הפרטי לדאוג כך. ויתרה מזו אם כל אחד ידאג לכך בעצמו, עלול להיווצר מצב שיש הרבה מקומות להתפנות ובעקבות כך יצא שאין מקום מיוחד להתפנות, ולכן מוכרחים לומר שזו מצווה המוטלת על הגוף האחראי בעניין, שידאג שיהיה מקום מסודר שאליו כולם ילכו להתפנות. ומאידך צריך לומר בדברי הרמב"ם שגם אם האחראים על כך לא דאגו לעניין, בכל זאת אסור לחייל להתפנות בתוך המחנה, שהרי כתב: "ואסור להתפנות בתוך המחנה". כלומר המצווה לעשות יד מחוץ למחנה מוטלת על האחראים, אך ליחיד בכל מקרה אסור להתפנות בתוך המחנה.

לעומת זאת בדין 'יתד' כתב הרמב"ם³⁵ שזו מצווה המוטלת על כל יחיד:

"וכן מצות עשה להיות יתד לכל אחד ואחד תלויה עם כלי מלחמתו, ויצא באותה הדרך ויחפור בה ויפנה ויכסה, שנאמר ויתד תהיה לך על אזניך וכו".

ומובן הדבר לחלק בין יד ליתד – שיד זה הכנת מקום מחוץ למחנה, לעומת יתד שזהו כלי חפירה המיועד להיות אצל כל חייל בחגורתו. אך עדיין צריך עיון כיצד החילוק ביניהם נכנס בפשט הפסוקים. וצ"ע.

מכל הנ"ל יוצא שישנה מחלוקת על מי מוטלת המצווה להתקין מקום להתפנות בו מחוץ למחנה, אך ודאי חל איסור על החייל הפרטי להתפנות בתוך המחנה. ובמצוות 'יתד' משמע שלכו"ע זו מצווה המוטלת על היחיד.

32 חלק ט עמ' 252.

33 ספר המצוות מצוות עשה קצב.

34 פרק ו הלכה יד.

35 שם הלכה טו.

ב. מי רגלים

יש לברר האם דין יד ויתד נאמר רק בצואה או שגם במי רגלים ישנו חיוב לכסות ולהתפנות מחוץ למחנה?

בספר הלכות צבא לרב זכריה בן שלמה כתב³⁶ שראוי לכסות גם מי רגלים, מפני שכך משמעות דברי הרמב"ם שכתב להתפנות מחוץ למחנה ולא חילק בכך, ושכך גם כן דעת הרב אלישיב ע"פ תרגום יונתן. אולם מאידך דן שעל פי הגמרא בברכות³⁷ משמע שרק בצואה ישנו חיוב לכיסוי משא"כ במי רגלים ושכן משמע בחינוך מצוה תקסו, עיי"ש.

הרב ישראל אריאל³⁸ מדייק מדברי הרמב"ם שכתב: "...ואסור להפנות בתוך המחנה" ולא חילק בין צואה לבין מי רגלים - שדין "יד" שייך גם לצואה וגם למי רגלים, ויש לקבוע מקום לשניהם מחוץ למחנה, אבל דין "יתד" שייך רק לצואה שאותה יש גם לכסות משא"כ במי רגלים שאין צורך לכסותם, שהרי אין כל כך מה לכסות, ועוד שאין בעיה לומר דברים שבקדושה לידם כל עוד הם ספוגים באדמה ואינם בגדר "טופח על מנת להטפוח". לעומת זאת מדייק הרב ישראל אריאל מדברי רבינו יונה³⁹ שמצוות "יד" נאמרה על מי רגלים בלבד - לקבוע מקום מחוץ למחנה ואין צורך לכסותם, ואילו מצוות "יתד" נאמרה על צואה - שאותה יש לכסות, וכיון שמכסה אותה אין צורך לקבוע לה מקום מחוץ למחנה.

הרב מאיר שפיגלמן⁴⁰ מדייק מדברי היראים⁴¹ שכתב: "...ויכינו יתד לחפור ולכסות צאתם", שמצוות "יתד" הינה רק בצואה ולא במי רגלים ושכן משמע בחינוך שכתב "צרכיו". ואילו מצוות "יד" הינה גם על מי רגלים ושכן משמע בתוספות⁴² שכתבו שעם ישראל היה יוצא מהמחנה גם למי רגלים. אך בדברי הרמב"ם למד אחרת מדברי הרב ישראל אריאל, וסובר שלרמב"ם אין חובה לצאת מהמחנה בשביל מי רגלים. ומה שכתב הרמב"ם "להפנות" אין הכוונה למי רגלים, שהרי בהלכות בית הבחירה⁴³ כתב:

"אסור לאדם לעולם שיפנה או שיישן בין מזרח למערב, ואין צריך לומר שאין קובעין בית הכסא בין מזרח למערב בכל מקום מפני שההיכל במערב, לפיכך לא יפנה למערב ולא למזרח מפני שהוא כנגד המערב, אלא בין צפון לדרום

36 פרק ה סעיף ב.

37 דף כה, א.

38 כתב עת "עז" חלק א עמ' 47-48.

39 ברכות טז, ב מדפי הרי"ף.

40 תחומין חלק ט עמ' 253.

41 סימן תלב.

42 בכורות מד, ב.

43 פרק ז הלכה ט.

נפנים וישנים, וכל המטיל מים מן הצופים ולפנים לא ישב ופניו כלפי הקדש אלא לצפון או לדרום או יסלק הקדש לצדדין".

ואם כן מוכח מדבריו ש"להתפנות" מדבר על צואה ולא על מי רגלים – שהרי חילק בין "להתפנות" לבין "מטיל מים"!

ולמעשה פסק שיש צורך לצאת מן המחנה בשביל להטיל מימיו, אך בשעת הדחק ניתן להקל, כיון שברמב"ם משמע שאין חובה, ועוד שיש שיטות שכל הדין נאמר רק כשיש ארון הברית ועוד צדדים שראינו בגדר מחנה לעיל.

ג. מה הדין בשבת

יש לברר כיצד מקיימים מצות יד ויתד בשבת: האם מותר להכין מקום מחוץ למחנה בשבת? והאם יהיה מותר לחפור בשבת לצורך כיסוי צואתו?

הרב דב ליאור⁴⁴ כתב שמצד דיני מוקצה אין לטלטל מוקצה לצורך קיום מצווה זו, ועל אף שמוקצה איסורו מדרבנן ומצוות כיסוי הינה מדאורייתא – מצינו שחכמים העמידו דבריהם בשב ואל תעשה מול דאורייתא. וכמו שמצינו⁴⁵ שאם תלשו ערבה ביום טוב (מוקצה) אין להשתמש בה לצורך מצות ארבעת המינים. וכן מצינו⁴⁶ בנכרי שהכין שופר מקרן ששייכת לישראל ביום טוב (מוקצה דנולד), שאין לתקוע בשופר זה.

אך אם מדובר בצואה שהינה בגדר 'גרף של רעי', אזי דינה שונה, כיון שמצינו⁴⁷ שהתירו לטלטל מוקצה בשביל גרף של רעי.

עוד כתב שאם המצב שלא יכול לכסות כלל, ניתן לכסות בשינוי על ידי רגלו⁴⁸.

אם כן יוצא לנו מדברי הרב דב ליאור שאם הצואה אינה בגדר 'גרף של רעי' יהיה אסור לטלטל עפר וכדו' על מנת לכסותה ואם אין ברירה אז מותר לכסות ברגלו. ואם מדובר בגרף של רעי אזי מותר לכסות את הצואה.

44 שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן שב.

45 משנה ברורה סימן תרנה ס"ק ג.

46 משנה ברורה סימן תקפו ס"ק פח. ואולם למעשה כתב שם המשנ"ב שאם אין שופר אחר, ניתן להקל כיש אומרים שאין מוקצה דנולד ביום טוב – כדי לקיים מצוות עשה מדאורייתא.

47 מאירי שבת מז, א. שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן מה. ועל אף שהרב פראנק (שו"ת הר צבי סימן קצו) הסתפק בכך – נקטינן כפוסקים המתירים.

48 ויש לעיין בדבריו – כיון שבשאלה שאלוהו שתי שאלות: א. האם מותר לכסות צואה במחנה בשבת. ב. האם מותר לכסות ברגל. ובתשובתו כתב תשובה לגבי שבת ותשובה לגבי כיסוי ברגל האם מותר מצד ביזוי מצוה. ואילו בסיכום התשובה חיברו את דבריו בעניין כיסוי ברגל לעניין כיסוי בשבת אך בתשובה לא דיבר על זה כלל. ולכן צריך עיון האם מתיר לכסות צואה בשבת על ידי רגלו. כלומר האם התיר לטלטל מוקצה מחמת גופו (עפר) על ידי רגלו שאין זה כל כך שינוי כאשר מכסה צואה בעפר?

לגבי טלטול נייר טואלט כתב הרב שלמה מן ההר⁴⁹ שמפני כבוד הבריות התיירו טלטול מרשות היחיד לכרמלית⁵⁰, ובתנאי שלא היו יכולים לארגן זאת מערב שבת, ושיש הכרח לטלטל את זה בשבת עצמה. וכשצריך בכל זאת לטלטל יזהר לא להיעצר בעת הליכתו כדי שלא תהיה עקריה והנחה בכרמלית. ולגבי קריעת הנייר כאשר אין לו נייר חתוך, כתב שאם אין לו נייר אחר יכול לקרוע בשינוי.

הרב ישראל אריאל⁵¹ רצה לדייק שיהיה מותר לכסות באבנים בשבת, מכך שמצינו שחכמים לא העמידו דבריהם מפני כבוד הבריות והתירו לטלטל אבנים לצורך קינוח צואתו, כך לא יעמידו דבריהם מול מצווה דאורייתא של כיסוי צואתו. אך בהערה דחה דברי עצמו שקשה ללמוד מדין כבוד הבריות, שזהו היתר מיוחד ואין ללמוד ממנו לדינים אחרים. אך ודאי שאם ייחד אבנים מערב שבת יהיה מותר לכסות איתם את צואתו בשבת.

ד. האם מברכים על מצוה זו?

הרב דב ליאור פסק⁵² שאין מברכים על כיסוי צואה במחנה היות והמקום מטונף לא תקנו על כך ברכה. ולמד זאת מדברי הר"ן⁵³ האומר שאין מברכין על מקדש אישה בביאה כיון שאין אפשרות לברך ואין נקיות, כמו כן בכיסוי צואה לא תיקנו חכמים ברכה על כך.

ה. היכן יש למקם את ה"יד"?

הרב ישראל אריאל⁵⁴ מביא דעה הסוברת שיש להרחיק את ה"יד" – קביעת מקום – במרחק של לפחות 72 אמה מהמחנה, ודעה זו לומדת זאת מתחום שבת. אך חולק על שיטה זו משתי סיבות: 1. מי אמר שניתן לחבר בין דין תחומי שבת לדיננו? 2. דין מחנה צבאי אינו צריך מחיצות כדי להיחשב מחנה ואם כן מהיכן ימדדו?. לכן סובר הרב ישראל שאין צורך בלהרחיק 72 אמה מהמחנה, אלא יש להרחיק בצורה הגיונית ואומדן הדעת – למשל מקום מוסתר שלא נראה לעין-כל גם אם זה רחוק וגם אם זה קרוב, וכמו שאומר השו"ע⁵⁵ שאדם הנפנה בשטח צריך להצניע עצמו כפי האפשר. וכן מצינו⁵⁶ בהרחקת בורסקי מן העיר שיש להתחשב מהיכן מגיעה הרוח ולא רק במרחק בלבד.

49 דיני צבא ומלחמה סעיף 12.

50 גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה – איסור דרבנן.

51 כתב עת "עוז" חלק א עמ' 51-53.

52 שו"ת דבר חברון חלק אורח חיים סימן שב.

53 פסחים ד, א מדפי הרי"ף ד"ה גרסינן.

54 כתב עת תורני "עוז" חלק א עמ' 48.

55 אורח חיים סימן ג סעיף ח.

56 בבא בתרא פרק ב משנה ט.

הרב מאיר שפיגלמן כתב⁵⁷ שהריחוק צריך להיות מעל 70 אמה מהמחנה אבל העיקר הוא שלא יראו אותו מתפנה.

1. גדרי הכיסוי וכיצד מתקיימת המצוה בימינו

עוד יש לברר כיצד מתקיימת מצווה זו בימינו: האם ישנה חובה שכל חייל ישא באפודתו גם כלי חפירה? האם מצווה מתקיימת על ידי כיסוי באבנים ונייר טואלט? והאם בהנחת 'שירותים כימים' מתקיימת מצות 'יד'?

הרב מאיר שפיגלמן כתב⁵⁸ שחובת הכיסוי הינה על האדם הפרטי, ואם הכיסוי נעשה על ידי הציבור, כגון שיש שירותים כימים – אמנם לא עובר על איסור בכך, אך לא קיים את מצוות הכיסוי בעצמו, שאין למצווה זו שליחות, כיון שזוהי מצוות המוטלת על גופו כמו תפילין. ולכן כתב שאם מתפנה בשירותים ציבוריים, עליו בכל זאת לכסות בעצמו כדי לקיים את המצווה בגופו. עוד כתב שישנה חובה על כל חייל לשאת עליו יתד שיהיה זמין אם יצטרך לעשות צרכיו. וכתב שניתן לכסות את הצואה בכל דבר ואפילו בזכוכית, שאין בעיה שיראו את הצואה אלא העיקר שתהיה מכוסה. עוד כתב שמגדרי המצווה לחפור בור לפני עשיית צרכיו ולאחר שמתפנה לכסות את צאתו, ולא מספיק רק לכסות.

בדומה לכך כתב הרב ישראל אריאל⁵⁹ שבמצוות יתד יש שתי שלבים במצווה – חפירה ולאחר מכן כיסוי. אך מדייק מדברי הרמב"ן שאם לא חפר, עדיין יש מצווה לכסותה כדי שלא יראה צואה במחנה, שזה עיקר טעם המצווה. אך בעניין כמה מותר לכסות את הצואה – סובר שהכיסוי צריך להעשות דוקא בעפר. ולומד זאת ממצוות כיסוי הדם ששם צריך דוקא בעפר, ויתרה מזו לומד מכך שנאמר "וחפרת ושבת וכיסית את צאתך", ש כמו שחופרים בעפר כך יש לשוב ולכסות בעפר.

ובעניין האם חייבים לחפור ולכסות דוקא על ידי יתד או שאפשר לחפור ולכסות בכל דבר שעוזר לדבר לקרות? כתב⁶⁰ שלכאורה אין לומר שיש חובה להשתמש דוקא ביתד. וכמו שמצינו בדרשת חז"ל⁶¹:

"דרש בר קפרא, מאי דכתיב: ויתד תהיה לך על אונך? אל תקרי אונך אלא על אונך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו; והיינו דאמר ר' אלעזר מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתידות? מאי טעמא? אילימא משום דמחלקן, כל חדא וחדא למילתיה עבידא, דאמר מר זו זרת, זו קמיצה,

57 תחומין חלק ט עמ' 256.

58 תחומין חלק ט עמ' 254-253.

59 כתב עת "עוז" חלק א עמ' 50.

60 שם עמ' 51.

61 כתובות ה, א-ב.

זו אמה, זו אצבע, זה גודל! אלא מה טעם משופות כיתידות? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באזניו".

מגמרא זו למדנו שיתד, הינו המלצה לסתום את אוזניו, וממילא לסוגיה שלנו נלמד שיתד זו המלצה טובה לחפירה, אך אם לאדם יותר נוח בדרך אחרת יוכל לחפור ולכסות על ידי דבר אחר.

ה. סיכום

במאמר זה עסקנו במצוות טבילת בעל קרי ויד ויתד במחנה. בתחילה דנו בגדר מחנה והאם מצוותו גם בימינו. ולמסקנה אמרנו שיש מצבים שיש בהם דין מחנה גם בימינו. לאחר מכן למדנו על דין טבילת בעל קרי במחנה, שבפשט הפסוקים נראה שיש חובה לחייל הנמצא במחנה לטבול כאשר ראה קרי. אך ראינו שחז"ל למדו זאת למחנה לוייה וכך פסק הרמב"ם. ולעומת זאת ראינו ראשונים ואחרונים שלמדו זאת למחנה היוצא למלחמה. ולמסקנה נראה שאין חובה לרואה קרי במחנה לצאת ולטבול אך אם יכול ראוי שיעשה זאת כדי לצאת ידי כולם.

לאחר מכן עסקנו במצוות יד ויתד: א. דנו על מי מוטלת המצווה ולמסקנה אמרנו שנראה שמצוות 'יד' הינה על הציבור, ועל היחיד יש לממש זאת ולהתפנות מחוץ למחנה. ולעומת זאת מצוות 'יתד' הינה חובה על כל יחיד שיהיה עליו יתד לכסות את צאתו. ב. דנו האם מצווה זו שייכת רק בצואה או גם במי רגלים? וראינו כמה שייטות בעניין, ולמסקנה נראה לענ"ד שראוי לצאת גם למי רגלים אך ניתן להקל בעת הצורך, ולגבי כיסוי נראה ששייך יותר בצואה, אך אם אפשר, אז ראוי גם במי רגלים לכסות. ג. לעניין שבת ראינו שאין לחפור ולכסות בעפר, אלא אם כן הקצה אותו מראש, ואם צריך ניתן לכסות ברגלו (שינוי). ואם מדובר בגרף של רעי אז דינו ככל גרף של רעי שמותר לפנותו. ד. ראינו שאין מברכים על מצווה זו. ה. עסקנו בהיכן למקם את ה'יד' יש שאמרו 70 אמה ויש שאמרו שיהיה רחוק מהעין ויש שאמרו שהעיקר שלא יהיה ריח רע במחנה. ונראה לענ"ד שהעיקר שלא יראו ושלא יהיה ריח. ו. דנו בגדרי הכיסוי: ראינו דיון האם ניתן לכסות בכל דבר או רק בעפר ונראה לומר שמותר בכל דבר והעיקר שיהיה מכוסה בסוף. עוד ראינו לגבי שירותים כימים האם מתקיימת בכך המצווה? ולמסקנה נראה שלא עובר על איסור אך מאידך אינו מקיים את המצווה כל עוד אינו מכסה בעצמו. ועוד ראינו שיש מצווה על חייל לשאת עימו יתד לחפירה בעת הצורך.

כמובן שכל דברינו אמורים כאשר חל דין מחנה כל אחד לפי שיטתו.

בתפילה שנזכה לשיבת משיח צדקנו, ושיחזור אלינו סנהדרין, בית מקדש וארון הברית, ונזכה שיקויים בצבא קדשנו לפי כל הדעות – "והיה מחנך קדוש". עד אשר יקויים הייעוד השלם – ש"לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה".